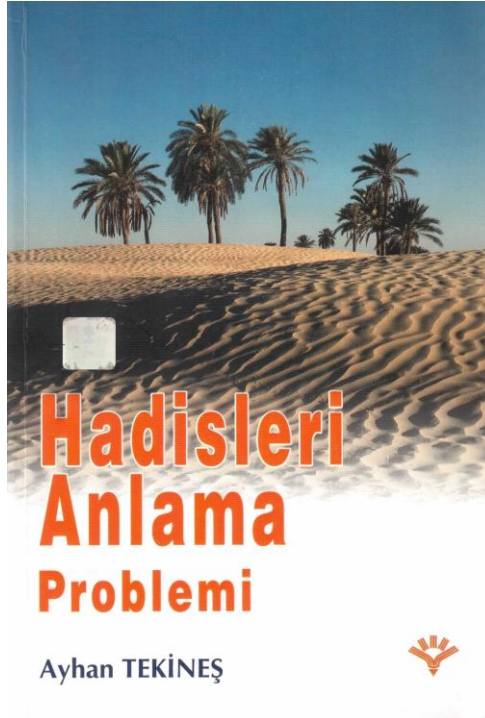

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Ayhan Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi*, İstanbul: Işık Yayınları, 2002, 348 s. ISBN: 9758642219

Hazırlayan
EMRE YAVUZ*

İslam Dini'nin ikinci temel kaynağı olarak nitelendirebileceğimiz Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması, İslam'ın doğru anlaşılmasına ciddi anlamda katkı sağlayacak olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu durum, hadislerin anlaşılmasıyla ilgili tarih içinde yaşanan ve günümüzde yaşanmakta olan bir takım fikrî tartışmalara da ışık tutacak niteliktedir. İslam tarihinde özellikle Hicrî III. asır yoğun fikrî tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan Mu'tezile mezhebi, hadislere yaklaşımı etkileyen önemli

* Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

fikir hareketlerinden biridir. Mu'tezile'nin, hadisçileri ve bâzı hadisleri eleştirmesi, sünnî âlimlerin bir kısmını benzer metodlarla onlara cevap verme yönünde harekete sevk etmiştir. Bunun sonucunda hadis metinlerini doğru anlamayı temin edecek çalışmalar hız kazanmış, Mu'tezile'nin tenkit konusu yaptığı ve anlaşılmasında güçlük bulunan hadisler, "müşkilü'l-hadis" veya "muhtelifü'l-hadis" başlıkları altında incelenerek öne sürülen eleştirilere çeşitli değerlendirmelerle cevaplar verilmiştir.

Kitabın konusu, hadis literatüründe müşkilü'l-hadis olarak ifade edilen bu alanı kapsamaktadır. Yazar, akademik alanda hadisle ilgili çalışmaları bulunan Prof. Dr. Ayhan Tekineş'tir. Asıl itibariyle kitap, yazarın Marmara Üniversitesi'nde 1997 yılında tamamladığı "Müşkilü'l-Hadis İlmi" adlı doktora çalışmasına dayanmaktadır. Son dönemde yapılan böyle bir çalışmanın Türkiye açısından söz konusu alanda önemli bir boşluğu doldurduğunu söyleyebiliriz. Kitap, bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Anlam problemiyle ilgili terim ve ilimlerin tanıtımıyla kitaba başlanır. İkinci bölümde hadisleri anlama probleminin tarihi gelişimi üzerinde durulmuştur. Üç, dört, beş ve altıncı bölümlerde sırasıyla rivayetin, dilin ve edebî sanatların, müteşâbihâtın, sosyal ve kültürel değişimin hadislerin anlaşılmasına etkisi tespit ve tasrih edilmeye çalışılmıştır. Son bölüm olan yedinci bölümde ise okuyucuya müşkil hadislerin yorumuyla ilgili üç temel eser tanıtılmaktadır.

Kitapta kaynak bakımından hicrî ilk üç asırda yapılan çalışmaların daha ziyade tercih edildiğini müşahede etmekteyiz. Sık başvuru kaynaklar olarak özellikle şu eserler zikredilebilir: Ebu Ubeyd'in (224/838) *Garîbu'l-Hadis'i*, Câhız'ın (255/869) *Kitâbu'l-Hayevân'ı*, İbni Kuteybe'nin (276/889) *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis'i*, Hayyât'ın (300/912) *el-İntisâr'ı*, Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr'ı* ve *Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı* ve İbn Fûrek'in (406/1015) *Müşkilü'l-Hadis'i*.¹

Kitabın amacı yazar tarafından şu ifâdelerle dile getirilmiştir:

¹ Giriş bölümünde kaynaklar başlığı altında Zikri geçen eserlerden kısaca bahsedilmektedir. (s. 19-24). Son iki eser ile İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis'i* ise daha ayrıntılı olarak son bölümde tanıtılmıştır.

“Bu çalışmada hadisçilerin ‘rivayet asrı’ şeklinde nitelendirdikleri dönem esas alınarak hadisçilerle Mu’tezile arasındaki tartışmalar incelenecektir.” [s. 18] Teknik bir konu olmakla birlikte akıcı bir dil kullanılması, pek çok örneğe yer verilmesi, anlama yönelik değerlendirmelerin aktarılması gibi özellikler, konunun daha anlaşılır şeklinde aktarılmasında kanaatimizce etkili olmuştur.

Kitapta dikkatimizi çeken bazı mevzulara muhtasar bir şekilde de olsa temas etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Zira, bu sayede kitabın hem mevzuya yaklaşımı, hem de aktarılan malumat hakkında daha fazla fikir edinmemiz mümkün olacaktır.

Meselâ, Hz. Peygamber döneminde hadislerin anlaşılması ve işkal nedenlerinin azlığıyla ilgili yazarın şu tespiti oldukça önemlidir: “Hiç şüphesiz, anlamı kapalı hadislerin sayısı ve işkal (anlam kapallığı) nedenleri belirli bir zaman süresi içerisinde gittikçe fazlalaşmıştır. Asr-ı saâdetde hadislerde müteşâbihâtın bulunması ve bazı muhatapların Hz. Peygamber’i yanlış anlamasıyla sınırlı olan işkal nedenleri, ashâb döneminde rivayet ve zabt ile alâkalı farklılıkların ortaya çıkması ile birlikte biraz daha artmıştır.” [s. 64]

Kitapta Hz. Peygamber dönemi, lafız ve mânâ açısından müşkil hadisler olmak üzere iki açıdan değerlendirilmiştir. Bu ayrımda kapallığın lafızda mı yoksa anlamda mı bulunduğu sorusu belirleyici olmaktadır. Bu konuya örnek olarak şu rivâyetler zikredilebilir:

Lafızla ilgili olarak, Peygamber (sas)’in sorulması üzerine “herc” kelimesini açıklaması,² “Güzel elbise ve ayakkabı giyinmekten hoşlanma da kibir midir?” diye sorulunca kibri “hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir” şeklinde tanımlaması,³ Deccal’den önce çıkıp konuşacağını belirttiği Ruveybiza’nın kim olduğu sorulunca “Kendisine (güvenilmeyen) önem verilmeyen kişidir.” demesi.⁴

Mânayla ilgili olarak, “Deccâlın bir gününün bir yıl gibi olacağı...” anlatılınca sahâbe-i kirâmın “O zaman namazları nasıl kılarız?” diye sormaları,⁵ “Hiç kimseyi ameli kurtaramaz” sözü üzerine “seni

² Müslim, Fiten, 18; Tirmizi, Fiten, 31.

³ Müslim, İman, 147; Ahmed b. Hanbel, I, 451.

⁴ Taberânî, *Mu’cemul-Kebir*; XVIII, 125.

⁵ Tirmizî, Fiten, 59.

de mi yâ Resûlallah?” diye sorulunca “Evet beni de; şu kadar var ki, Rabbim beni rahmetiyle kuşatmış ola” diyerek izahta bulunması,⁶ “Kim hesaba çekilirse azab edilir” hadisi ile “O, kolayca bir hesap ile muhasebe edilecek...” (İnşikak, 8) âyetinin telifini soran Hz. Âişe’ye “Bu (ayette anlatılan) arzıdır; ancak kim ince hesaba çekilirse, o azabı hak eder” buyurması.⁷ [s. 67-71]

Sahabe-i kiram döneminde aktarılan rivayetler yanlış anlaşılır düşüncesiyle ihtiyatlı davranıldığı göze çarpmaktadır. Nitekim, Ebu Hureyre (ra), bildiği her hadisi rivâyet etmediğini açıkça belirtmiştir.⁸ Abdullah b. Mes’ûd (ra) da insanlara akıllarının almaya-acağı şeyleri söylemenin, onları fitneye düşüreceği düşüncesindedir.⁹ Yanlış anlaşılır korkusuyla nakledilmekten çekinilen bu hadislerin şer’î bir hüküm ihtivâ etmeyen, kıyâmet ahvâli, melâhim ve fiten gibi müteşâbih konuları muhtevî haberler olduğunu söyleyebiliriz. Sahâbe-i kiram bilmedikleri veya emin olmadıkları konularda ihtiyatlı yorumu tercih etmektedirler. Dârimî (255/869), Sünen’inde meseleye nasıl yaklaşılması gerektiği mevzuunda İbn-i Mes’ûd ve Hz. Ali’nin şu sözünü rivâyet etmektedir: “Size Resûlullah (sas)’den bir hadis rivâyet edildiği zaman, ona şekilce en güzel, en doğru ve takvâya en uygun olan (anlamı) düşünün.”¹⁰ Diğer taraftan Ebu Said el-Hudrî’nin Rivâyet edilen hadîsin anlamının kapalı kalmaması ve yanlış anlaşılmasında öğrettiği bilgilerle ilgili gençlere “Ey kardeşim oğlu! Bir şeyde şüphe edersen, tam öğreninceye kadar bana sorabilirsin...” dediği nakledilmiştir.¹¹ [73-78 arasından ihtisaren aktarılmıştır.]

Hicrî birinci asrın sonları ile ikinci asrın ortalarına kadarki zaman dilimini içine alan tâbiün dönemi hadislerin yorumlanması ve hadislere yöneltilen tenkitlerin cevaplandırılması açısından sahâbe asrı ile kendinden sonraki dönem arasında bir geçiş dönemi olma özelliğini taşımaktadır. Sahâbe asrının sonlarına doğru ortaya

⁶ Müslim, Sıfatu’l-munâfikîn, 71-78.

⁷ Buhârî, İlim, 35; Müslim, Cenne, 79, 80; Ebu Dâvud, Cenâiz, 8.

⁸ Buhârî, İlim, 42.

⁹ Müslim, Mukaddime, 5.

¹⁰ Dârimî, Mukaddime, 50.

¹¹ Beyhakî, el-Câmî li şuaibi’l-îmân, IV, 370, 371. (nr. 1610).

çıkan itikâdî mevzulardaki aykırı fikirler, tâbiun döneminde taraf-
tar bulmaya başlamış ve bu fikirler etrafında tartışmalar yaygınlık
kazanmıştır. Bu dönemde hadislerle yönelik ilk eleştiriler Vâsıl b.
Atâ ve Amr b. Ubeyd gibi Mu'tezile'nin kurucularından gelmiştir.
Mu'tezile, ortaya attığı fikirlerin sahâbiler ve onların talebeleri
tarafından eleştirilmesini engellemek, böylece selevin otoritesini
kırmak için sahâbileri tenkitten çekinmemiştir. [s. 81-82]

Mu'tezile bilgileri, kendilerinin belirlediği akli esaslara aykırı,
çelişik ve muhal mânalar içerdiğini iddia ettikleri hadisler hak-
kında hızlı bir tenkit faaliyetine girişmişlerdir. Hadislerin isnâdın-
dan ziyâde metnine önem vermişler, hadisi kabul etmek için muh-
tevasının sahih olmasını yeterli görmüşlerdir. Mu'tezile'nin ortaya
koyduğu te'vile dayalı, akılcı metodu tamâmen reddetmek müm-
kün değildir. Burada hata metodda değildir. Hata aklın, akılla bili-
nenle nasla bilinen arasındaki sınırı aşmasından kaynaklanmaktadır.
[s. 90]

Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru hadislerle yönelik sistem-
li tenkit faaliyetinin artmasıyla birlikte müşkil hadisler konusu
bütün yönleriyle gündeme gelmiştir. Bu durumda Sunnî düşünceyi
müdafaa etmek maksadıyla "Kitabu's-Sunne"ler ve muhtelif hadis
kitapları telif edilmiş, reddiyeler yazılmıştır. Bu eserlerde temel
dini meseleler savunulmuş, bâzı âyet-i kerimeler hakkındaki tenkit-
ler cevaplandırılmış, yanı sıra hadisler hakkındaki işkal iddiaları da
ele alınmıştır. Zira bu dönemdeki hadisçiler, âyet-i kerimelere yö-
neltilen tenkitlerle hadislerin tenkidi arasında fark görmemişlerdir.
Bununla ilgili Ahmed b. Hanbel'in (241/855) er-Redd ale'z-Zenâdika
ve'l-Cehmiyye adlı eserini zikredebiliriz. Bu eserin başında önce
mulhidlerin âyet-i kerimelere yönelttiği tenkitler cevaplandırılmış;
ardından Cehmiyye'nin iddiaları ve bazı hadislerle ilgili tenkitleri
ele alınmıştır. [91-94]

Müşkil hadislerin yorumlanması: Hadislerin yorumlanması
mevzuunda genel anlamda iki temayül bulunmaktadır: Birincisi,
metinlerin olduğu gibi kabul edilmesi ve zahirinin esas alınması
(Müşebbihe fırkası ve Zahiriler). İkincisi, hadis metinlerinin dil ve
mantık kurallarına göre yorumlanması (Kelamcılar)

Ehli Sünnet'in selef âlimleri, bu iki ana akım arasında orta bir yol izlemişlerdir. Özellikle sıfatlarla ilgili hadisleri olduğu gibi kabul etmişler, anlamı kapalı bazı hadis metinlerini de yeri geldikçe yorumlama yoluna gitmişlerdir.

Ehli hadisin müşkil hadislerin yorumuna yaklaşımını muhaddislerin yaklaşımı ve kendilerini ehli hadis olarak adlandıran müşebbihe ile zahirilerin yaklaşımı olmak üzere ele almak mümkündür. Bu yaklaşımları kısaca şu şekilde tespit edebiliriz:

Muhaddislerin yaklaşımı: Hadislerdeki işkalleri çeşitli şekillerde çözümledikleri görülmektedir. Bu konuda Tirmizi'nin el-Câmiu's-Sahih'deki yaklaşımı, sahabî ve tabiun imamlarının hadisler hakkındaki sözlerini naklederek hadislerdeki kapalılıkları açıklama şeklinde olmuştur. İbni Huzeyme ise bu durumu daha ziyade bab başlıklarında yaptığı açıklamalarla ortadan kaldırmaya çalışır. Bu konuda en hassas hadisçilerden biri de şüphesiz İmam Buhari'dir. O, bazı hadisleri çeşitli bablara bölmüş (taktî), bab başlıklarında hadisleri açıklamak maksadıyla mevkuף haberleri ve ayet-i kerimeleri zikretmeye özen göstermiştir.

Muhaddisler, haberî sıfatlar konusunda selef metodunu benimsemişlerdir. Nitekim, selef alimleri, ilahi sıfatları ta'til etmeksizin tenzihe uygun bir şekilde kabul etmişlerdir. Onların bu yaklaşımına "ta'tilsiz tenzih" veya "teşbihsiz ispat" da denmektedir. Bu konuya yaklaşımda farklı temayüller de bulunabilmektedir. Hadislerin anlaşılması ve yorumu mevzuunda da farklı bakış açılarına sahip hadisçilerin bulunduğunu söylemeliyiz. Meselâ, Ali b. el-Medîni (234/848), beş cüzlük bir "Tefsîru Garîbi'l-Hadis" yazmıştır. Öte yandan Ahmed b. Hanbel, hadisleri izah eden sözlerin hadislerle birlikte yazılmasını uygun bulmamıştır. Diğer taraftan hadislerin bazı insanlar tarafından yanlış anlaşıldığını gören Abdurrahman b. Mehdi (198/813), rivâyet ettiği her hadisin sonuna açıklamasını da yazmadığı için pişmanlık duymuştur. [s. 98]

Müşebbihe'nin yaklaşımı: hadisleri zahiri anlamıyla kabul etmişler, bunu ispat etme mevzuunda da cedel ve akli münazaralara girişmişlerdir.

Zâhirîler'in yaklaşımı: hadislerin zahiriyle amel eden, daha ziyade hadis ağırlıklı bir mezhep huviyetinde oldukları için hadisler arasındaki ihtilafların cem' ve te'lif metoduyla çözümü üzerinde önemle durmuşlardır. Hadislerden birinin diğerine tercih edilmesini uygun bulmazlar. Sahabî ve tabiun imamlarının sözlerine kıymet vermemeleri, onların rey ve fetvâlarından istifade etmemeleri de belirgin özelliklerinden birisidir.

Fıkıhçıların başlangıçtan itibaren nasları açıklama ve yorumlamada kullandıkları usûlden, müşkil hadislerin yorumunda da istifade edilmiştir. fukahanın bu yöndeki hadisleri yorumlamada takib ettikleri yol çoğunlukla cem'-te'lif, nesih ve tercih metodları olarak teşekkül etmiştir.

Hicrî II. yüzyılın ortalarından itibaren dil ve gramer çalışmaları büyük rağbet görmüştür. Dil çalışmalarına önem verilmesiyle birlikte, Kur'an'ı Arap dili açısından tetkik eden kitapların telif edildiği bu dönemde hadisler hakkında da "garîbu'l-hadis" başlığı altında çalışmaların başladığı görülür. Bu çalışmalarda, öncelikle hadislerdeki edebî güzellikler gösterilmiş; bunun yanı sıra hadislerdeki kelime açıklamaları ile de dil bilimine katkıda bulunulmuştur. Müşkil ifadelerin açıklanmasında ayet-i kerimelerden, diğer hadislerden, şiiir ve mesellerden de istifade edilmiştir. [s. 114]

Kitapta rivayetten kaynaklanan problemlerle ilgili (1) eksik tespit, (2) mânâ ile rivâyet ve (3) ihtisar (özetleme) olmak üzere önemli görülen üç mevzu üzerinde durulmuştur. Eksik tespit noktasında ortaya çıkan yanlışlar, diğer sahabiler ve müdakkik tabîiler tarafından tashih yoluna gidilmiştir. Yine muhaddisler de rivayetleri karşılaştırarak, olayların olabirliğini araştırarak ve ifadeleri tahlil ederek bu yöndeki hataları tespite çalışmışlardır. Bu tür problemler, hüküm istinbatı açısından fakihlerin de ilgi alanına girdiği için onlar tarafından problemlerin halli noktasında bâzı prensiplerin belirlendiği görülmektedir. Mesela, bu prensiplere göre; (1) Birisi sahabi, diğeri sohbeti bilinmeyen iki ravi aynı olayı farklı lafızlarla naklederlerse, hadiseyi gören sahabi ravinin hadisi tercih edilir. (2) Teferrüd etse bile, sika ravinin ziyadesinin makbul olduğu düşüncesi çoğunluk tarafından benimsenmiştir. (3) Birbiriy-

le çelişen hadislerde bir sahabinin kendine mahsus sebeplerden dolayı hadisi daha iyi ezberlemesi mümkün ise o sahabinin rivayet ettiği hadisin kabul edilmesi gerektiği öne sürülmüştür. [s. 131]

Mânâ ile rivâyete müsaade noktasında mânânın bozulmaması kaydı prensip olarak zikredilir. Bununla beraber hadislerin tedvininden sonraki dönemde bu şekilde rivâyet, uygun görülmemiştir. Mânâ ile rivâyet, hadislerin sıhhati açısından kusur kabul edilmekle birlikte hadislerin hatalı anlaşılmasının önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Zamanla hadisin gerçek bağlamının unutulması, farklı lafızlarla nakledilen rivâyetlerin arasının telif edilememesine sebep olmuştur. Mânâ ile rivâyete izin verilmiş, lâkin en sika muhaddisler ve fakihler bile bu yolla naklettikleri hadislerde hata yapmışlar mıdır, diye kontrol edilmiştir. Nitekim Şu'be b. el-Haccac (160/776) gibi ünlü hadisçiler ve Süfyan b. Uyeyne (198/813) gibi muhaddisler bile mânâ ile rivâyet ettikleri hadiste hata yaptıkları gerekçesiyle tenkit edilmişlerdir.

Hadislerde ihtisar mevzuu ise muhaddisler tarafından genelde kabul edilmiştir. Ancak ihtisârın, kastedilen mânânın yanlış anlaşılmasına sebep olmaması şart koşulmuştur. Bâzı hadis râvileri anlatılan olay veya söz kendilerince iyi bilindiği için rivâyette ihtisar cihetine gitmişlerdir. İhtisar edilen kısımların anlaşılmasını temin edecek karineler, zikredilen kısımlarda bulunduğu için hadisin sonraki nesiller tarafından anlaşılacağı ümit edilmiştir. Diğer taraftan muhatapların anladığı zannedilerek ihtisar yoluna gidilmesi, hadiste hükmün anlaşılmasını sağlayan sebebin zikredilmemiş olması gibi durumlar zaman zaman anlamda kapalılığa yol açmıştır. [130-140]

Mevkuf hadislerin yanlışlıkla merfu olarak rivâyet edilmesi, idrac, hazf, tashîf gibi rivayet hatalarının hadislerin anlaşılmasına etkisi de önem arz etmektedir. Bu durumlara birer misal olmak üzere kitapta geçen şu rivâyetler zikredilebilir: (1) “Yılanların cinlerden mesh edildiği” rivâyet edilmiştir.¹² Halbuki bu sözün İbni Abbas'ın sözü olduğu belirtilmiştir. (2) Kûfeli râvilerin Cibril hadisi

¹² Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 348.

sinde yer alan “İslam nedir?” sorusunu “İslâm’ın şeâiri nedir?” şeklinde rivâyet etmeleri ehli hadis tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. (3) “Yüz sene sonra yeryüzünde nefes alan hiçbir canlı kalmayacaktır.”¹³ hadisi hakkında İbn Kuteybe, “Bu sözle Hz. Peygamber, o mecliste bulunanları veya sahâbileri kastedmiştir; râviler ise “sizden” ifâdesini düşürmüşlerdir.” demektedir. (4) Hz. Peygamber, ashâbına rukû ve secdelerde acele etmemelerini emretmiş “Ben yaşlandım (beddentü) buyurmuştur. Bâzı râviler bu kelimeyi (bedüntü/şişmanladım) şeklinde okumuşlar ve Hz. Peygamber’de bulunmayan bir şişmanlıkla onu nitelendirmişlerdir.

Dördüncü bölümde dilin ve edebî sanatların hadislerin anlaşılmasına etkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, hadislerin anlaşılmasında - dilin etkisi, - mecâzî anlatımın etkisi ve - edebî sanatların etkisi üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Bu başlık altında dikkatimizi çeken bazı malumat ve tespitleri burada kısaca arz etmek istiyoruz. [153-195 arasından]

Dille ilgili müşküller temelde bâzı ifâdelerdeki kapalılıklar ve edebî sanatlar olmak üzere iki sebepten kaynaklanmaktadır. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de, anlamayı zorlaştıran, yanlış anlamalara imkan tanıyan bâzı özellikler ve dil kâideleri bulunmaktadır. Meselâ, Arapçada, lafız ve mânâları birbirine yakın kelimeler, nadir müştebih lafızlar ve birkaç şekilde okunması mümkün kelimeler bulunmaktadır. Yine Arap diline has bir özellik olarak zamirlerin merciiini belirlemedeki zorluk durumunu da burada zikredebiliriz. Kitapta bu başlık altında özellikle şu hususlara dikkat çekilmiştir:

Hz. Peygamber’in üslûp özelliklerinin hadisleri anlamaya etkisi: Hz. Peygamber, zaman zaman eski kelimelere yeni mânâlar yüklemiş, kimi zaman da tamamen yeni kelimeler ve tabirler kullanmıştır. Hatta bazı ifadeler, ilk defa Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in konuşma bağlamının hadisleri anlamaya etkisi: Hadisleri anlamamızı kolaylaştıracak en önemli esaslardan biri, Hz. Peygamber’in beyanlarını hangi konumda söylediğinin

¹³ Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 220; Tirmizi, Fiten, 64.

bilinmesidir. Nitekim, Peygamber (sas), farklı durum ve şartlar için değişik hükümler ifade etmiş olabilmektedir. İlk anda bu şartlar ve kayıtlar bilinmediği için hadisler arasında bir ihtilaf ve çelişkinin bulunduğu zannedilebilir. Bu gibi sebeplerle hadislerin daha iyi anlaşılması için Peygamber (sas)'in bir konudaki uygulamalarının farklı ve zahiren çelişkili de olsa hepsinin rivayet edilmesine özen gösterilmiştir.

Dildeki değişimin anlamaya etkisi: Bütün diller, dikey ve yatay boyuttaki etkileşimler sonucu değiştiği gibi Arap dili de bir takım değişikliklere uğramıştır. Zaman içinde farklı milletlerle temas, erken devirlerden itibaren karşılıklı kültür alışverişini başlatmıştır. Bunun sonucunda Araplar, kullandıkları bazı eski deyim ve kullanışları unutmuş; yeni müslüman olan Arapça'yı iyi bilmeyen Arap olmayan unsurlar Arap dilini bozmuş, böylece Arap dilinin İslâm'ın ilk dönemlerindeki fesâhat ve belâğati kaybolmuştur. Sonuçta hadislerdeki fasih dil, yeni nesiller tarafından anlaşılma- duruma gelmiş ve hadislerdeki bazı lafızların açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Diğer taraftan Hz. Peygamber tarafından yeni bir anlam ve içerikle ıstılah olarak kullanılan bazı kelimeler, genellikle bu şekliyle kullanıla gelmiştir. Ancak zamanla lugat manası unutul- lan dini metinlerdeki bazı kelimeler, genellikle terim anlamı dikka- te alınarak açıklanmış, böyle bir durumda da bazı hadisler müşkil zannedilmiştir.

Çok anlamlı lafızların hadislerin anlaşılmasına etkisi: Bazı ke- limelerin çok anlamlı olması ve bölgelere göre anlamlarının değiş- mesi, hadislerin işkâline neden olan hususlardandır. Bazı hadislerde müşterek anlamlı kelimelerin zikredilmesi mevzuunda tabii temâyül, bir kelimeye her nerede tesâdüf olunursa ona her yerde aynı manayı vermek şeklindedir. Ancak kelimelerin kullanıldığı yere göre farklı anlamlar taşıyabildiğini unutmamak gerekir. Kulla- nılan kelimelerin anlamlarının bölgelere göre değişmesi de Arap- ça'da çok karşılaşılan bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber, deği- şik gerekçelerle farklı kabilelerin kelimelerini zaman zaman kul- lanmıştır.

Terim ve sözlük anlamlarındaki farklılığın hadislerin anlaşıl-

masına etkisi: Hz. Peygamber, birçok kelimeyi hem sözlük hem de terim anlamında kullanmıştır. Zaman içinde Kur'an ve Sünnet'te geçen bazı kelimelerin özel bir anlam kazanarak terim şekline dönüşüklerine de şahid olunmaktadır. Bu kelimelerin terim anlamına alışan sonraki dönemlerde yaşayan insanlar ise bu gelişimi dikkate almaksızın hadis metinlerini değerlendirdince bu kelimelerin bazı hadislerde farklı anlamlara geldiğini görmüşler ve bunların bildikleri hadislerle çeliştiğini zannetmişlerdir. Bu bakımdan bir kelimenin nerede lugat manasında, nerede ıstılâhi manada kullanıldığını belirlemek önem arz etmektedir.

Mecâzî anlatımın hadislerin anlaşılmasına etkisi de üzerinde durulan önemli mevzulardandır. Mecazları kabul veya reddetme mevzuundaki keyfî davranışları belli bir düzene kavuşturmak, mecaz adı altında nassın uzak tevillerle tahrif edilmesini ve gerçek mânânın inkarını önlemek maksadı ile mecâzi yorumu belirli ilke ve kurallara bağlama yoluna gidilmiştir. Arap dilindeki mecazlar incelendiğinde Arapların mecâzî bir takım karîneleri dikkate alarak belirli şekillerde kullandıkları görülmüştür. Dil bilgileri söz konusu karineleri “alâka” olarak isimlendirmişlerdir. Bu minvalde Arap dilinde mecazla ilgili olarak şu ilkelerin varlığından bahsetmek mümkündür:

(1) Benzerlik en sık karşılaşılan alâkalardan birisidir. Benzerliğe dayalı alâka ile yapılan mecazlara istiâre denmiştir. Mesela, ruku' ve secde salat/namaz diye adlandırılmıştır. (2) Diğer bir alâka ise “lâzımî mânâ”, yâni “bir şeyin karşılığını veya sonucunu” kendi adıyla isimlendirmektir. Meselâ, “Hayâ imandan bir şubedir” hadisi.¹⁴ (3) Bazen bir şey, kendisiyle birlikte bulunan veya onun sebebiyle ortaya çıkan başka bir şeyin ismiyle adlandırılır; yine bir şeyin sebebinin onun adıyla isimlendirilmesi mümkündür. Meselâ, “Benim kabrim (evim) ile minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir” hadisi.¹⁵ (4) Arap dilinde bir şeyin bulunduğu yerin ismiyle veya sebebiyle isimlendirilmesi çok kullanılan bir mecaz şeklidir. Meselâ, Sa'd b. Muaz hakkında söylenen “ölümüyle arş titredi”

¹⁴ Müslim, İman, 57; Buhârî, İman, 3.

¹⁵ Buhârî, İ'tisam, 16; Ahmed b. Hanbel, III, 389.

hadisi.¹⁶ Burada “arş, arşı taşıyan meleklerin yerine ikâme edilmiştir. (5) Yapılması imkan dâhilinde olan bir şeyin sanki yapılmış gibi adlandırılması. Meselâ, Hz. İsmâil, kesilmediği halde, “zebîh/kesilmiş” diye adlandırılmıştır. (6) Bir kısmının kastedilerek bütünün zikredilmesi. Meselâ, bir hadiste câriyelerin para kazanmalarının yasaklanması durumu böyledir.¹⁷ Burada yalnızca câriyelerin haram kazançlarının nehyedildiği anlaşılmaktadır. (7) Allah Teâlâ’nın yarattığı ve yaptığı (ce’ale) bir kısım şeylerin, yaratma ve yapma alâkasından dolayı Allah Teâlâ’ya nisbet edilmesi de mecazdır. (8) Bâzen en üstün anılarak, en küçüklerin de onunla aynı hükümde olduğu bildirilmiş olabilir. Meselâ, “Hastalandım beni ziyâret etmedin...” kutsî hadisi.¹⁸ Zirâ bu hadiste Allah Teâlâ, kendisini zikrederek, velî kullarını kastetmiştir.

Hadiste kullanılan edebî anlatım bâzen hadisin müşkil olmasına yol açabilmektedir. Bu bakımdan hadiste edebî bir sanatın bulunduğunun kabul edilmemesi veya yanlış yorumlanması işkal sebebi olabilmektedir. Kitapta bu başlık altında teşbih, temsil, kinâye gibi edebî sanatların hadislerin anlaşılmasına etkisi üzerinde durulmuştur. Muteşâbihâtın hadislerin anlaşılmasına etkisi başlığını taşıyan beşinci bölümde ilk olarak müteşâbihâtın ortaya çıkardığı problemler üzerinde durulmuş, ardından mâhiyet, mekân ve zaman açısından müteşâbih hadisler başlıkları kullanılarak mevzu işlenmiştir.

Tahâvî (321/933), âyet-i kerimelerde olduğu gibi hadislerde de müteşâbihâtın söz konusu olduğunu belirtmiştir. Müteşâbih naslının bir kısmı, hiçbir zaman tam anlamıyla idrak edilemeyeceği için “mutlak müteşâbih”; diğer bir kısmı ise araştırılarak anlaşılması mümkün olduğu için “izafî müteşâbih” olarak adlandırılmaktadır. Nitekim İmam Maturîdî de müteşâbihleri anlamı bilinenler ve anlamını ancak Allah’ın bildikleri şeklinde iki kısma ayırmıştır. Mutlak müteşâbihe örnek olarak kıyâmetin vakti ve mukatta’a harflerinin anlamları gibi hususlar gösterilmiş ve bu konularda tevakuf edilmesinin daha uygun bir yaklaşım olacağı ifade edilmiş-

¹⁶ Buhâri, Menâkıbu'l-Ensar, 12.

¹⁷ Buhâri, İcâre, 20, Ebu Dâvud, Büyü, 39.

¹⁸ Müslim, Birr, 43; Ahmed b. Hanbel, II, 404.

tir. Mâhiyetlerinin idrak edilememesi, onların akıl dışı olduğunun delili olmadığı gibi, tecrübî âlemdeki kanunlara uygun olmaması da saçma olduklarını göstermez. Bu gibi durumlarda uygun olan “Bu mesele Resûlullah (sas)’den rivâyet edildiği gibidir” denilmesidir. Meselâ, “O gün yüzleri üstü cehenneme sürüklenenler var ya...”¹⁹ âyeti hakkındaki soruya Resulullah (sas), “Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten, kıyâmet günü onu yüz üstü yürütmeye kâdir-dir.”²⁰ şeklinde cevap vererek bu tür meseleler karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiğini bize öğretmiştir. [s. 204]

Mekan açısından müteşâbih hadisler başlığı altında özellikle ahiret, melekût ve misal âlemleri üzerinde durulmuştur. âlem-i gayb olarak nitelendirilen bu âlemler, duyularımızla algılayamadığımız âlemler olduklarından fizik âlemlerle mukâyese edilmemelidir. Nitekim böyle bir kıyas söz konusu olursa hatalı neticelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle anılan konularla ilgili hadislerin dinin temel ilkeleri ve diğer naslar çerçevesinde yorumlanması gerekecektir.

Gelecekle ilgili müteşâbih hadislerin doğru anlaşılabilmesi için tevil edilmesi gerekmektedir. Bu yöndeki haberlere ashâb-ı kirâmın yaklaşımı, yorum yapmaktan kaçınmak şeklinde tezahür etmiştir. İstikbal haberlerinin doğru yada doğruya yakın yorumu bazen hadisenin gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkabilmektedir. “Kıyâmet alâmetleri” ile ilgili istikbal haberlerinde doğru/kesin yoruma ulaşmak ise daha güçtür. Meselâ, “Yıl ay gibi, ay hafta gibi, hafta gün gibi, gün bir saat gibi ve bir saat de saman alevi gibi olmadıkça kıyâmet kopmaz” buyurulmuştur.²¹ Bu hadis, zahiri manası itibariyle pek mümkün gözükmemektedir. Ancak hadisin mecazi manasının şu şekilde olması mümkündür: İnsanlar kıyâmet yaklaştığında daha önce bulunmayan bir takım işlerle meşgul olmaya başlayacaklar; meşguliyetlerinin fazlalığı sebebiyle gerçekte zaman kısalmadığı halde onlara kısalmış gibi gelecek ve tıpkı hadiste bildirildiği gibi zamanın kısaldığını zannedeceklerdir. [s. 228]

¹⁹ Furkan (25), 34.

²⁰ Buhâri, Tefsîru sûreti'l-Furkan, 34.

²¹ Ahmed b. Hanbel, II, 537, 538.

Hız. Peygamber dönemindeki çevrenin tanınması, hadislerin anlaşılmasını kolaylaştıran unsurlardandır. Örneğin, o dönemdeki eşyaların nasıl yapıldıklarını ve isimlerini bilmek, bu hususlardan bahseden hadisleri doğru anlamak için gereklidir. Zira, hadislerde Hz. Peygamber tarafından ilk beyan edildiğinde ashab tarafından iyi bilinen ancak zamanla unutulmuş veya kullanımdan kalktığından dolayı isimleri hatırlanmaz olmuş bir kısım eşyanın mevzu bahis olma durumu söz konusu olabilmektedir. Ayrıca bölgesel farklarda zaman zaman kelimelere yüklenen anlamların değişmesine yol açmıştır. Diğer taraftan cahiliye dönemi halk inançlarını bilmek, bu inançlara atıf yapılan hadisleri doğru anlamak ve yorumlamak için gereklidir. Meselâ, Hz. Aişe, “Uğursuzluk, kadında, evde ve binek hayvanındadır” hadisinin rivâyet edildiğini duyunca müdahale etmiş; Hz. Peygamber, “Ehl-i Câhiliyenin böyle söylediğini nakletmiştir” diyerek hem mevzuyu tashih etmiş hem de bir bakıma bu dönemin kültürünün bilinmesinin önemini vurgulamıştır. [s. 241]

Zaman ve mekan açısından hadislerin tabii vürüd ortamından uzaklaşıldıkça, hadislerin anlaşılması da doğal olarak zorlaşmıştır. Bunun yanında toplumda bâzı değişik gruplar ortaya çıkmış; şehirleşme ile birlikte bazı toplumsal değişiklikler yaşanmıştır. Şehirlielerin bilgi ve maharetleri farklılaşmış, kendilerinden öncekilerin bildiği bazı basit meseleler bile onlar için bilinemez hale gelmiştir. Örnek olarak Resûlullah (sas)’in kırbaların ağzından su içmeyi yasakladığını²² duyan Nazzam, bu hadisi kabul etmek istememiştir. Daha sonra bir kişinin kırbadan su içerken kabın içindeki bir yılan tarafından sokulduğunu duyunca, derhal önceki düşüncesinden vazgeçmiştir. [s. 245] Su kırbalarının içine bu şekilde yılanların girebileceği, Bağdat gibi büyük bir şehirde yaşayan insanlar tarafından bilinemeyebilir; ancak Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar özellikle de bedeviler, söz konusu hadisi duyduklarında anlamsız bulmamakta ve hadisteki yasağın hikmetini kolaylıkla kavramaktaydılar.

İslam dininin çok hızlı bir şekilde yayılmasıyla birlikte müs-

²² Buhari, Eşribe, 24; Ebu Davud, Eşribe, 14.

lûmanların çok erken dönemlerden itibaren kültürel çeşitlilikle tanıştığını söyleyebiliriz. Ancak bu kültürel zenginliğin tam anlamıyla özümсенerek yeni bir medeniyetin ortaya çıkması için Bağdat gibi gerçek anlamda kültür merkezi olan büyük şehirlerin kurulmasına kadar beklemek gerekmiştir. Kültürel anlamda yaşanan bu hareketliliğin etkisiyle örf ve âdetlerde ortaya çıkan değişim, sonraki devirlerde hadislerin anlaşılmasını zorlaştıran faktörlerden olmuştur. Örneğin İran ve Suriye bölgelerinin fethedilmesinin bir sonucu olarak bu bölgelerdeki bazı adetlerin müslümanlar tarafından benimsenmesiyle toplumda kültürel anlamda bir değişim yaşanmıştır. Diğer taraftan İslam'la yeni tanışan bu insanların örf ve âdetlerini tamamen terk etmeyip, eski alışkanlıklarını devam ettirmek için dini meşruiyet zemini aramaları neticesinde bunların bir kısmının İslami esaslarla çeliştiği görülmüştür. Belirli bir dönemden sonra çevre kültürlerden “bilgi” transferinin çoğalmasını, bununla birlikte birçok ilmin gelişmesi ve yeni ilim dallarının ortaya çıkması neticesinde İslam toplumunun gündemine bir çok “yeni kavram ve konu” nun dahil olmasını da burada hatırlamak yerinde olacaktır. Bu dönemde müslüman düşünürler üzerinde Aristo ve eski Yunan filozoflarının büyük ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Felsefi eserlerin tercüme edilmesiyle Arap dünya görüşü âşına olmadığı bu yeni kavramlarla karşılaşmış ve kavram sistemi, Yunan modeline uydurulmaya çalışılmıştır. Neticede Kur’ân’ın irşad maksadıyla çok sade ve kolay anlaşılır bir anlatım içersinde takdim ettiği ilâhi sıfatlara Yunan felsefesinin tesiriyle sofistik anlamlar yüklenmiş; bunların Allah’ın mâhiyetini anlattığı tasavvur edilerek zât ve sıfat tartışmalarına başlanmıştır. Kur’an terimlerini terk ederek, bâzı kavramlara kendi görüşlerine uygun felsefi ve sofistik yeni tanımlar getiren Mu’tezile imamlarının da Yunan felsefesinden oldukça etkilendiği müşâhede edilmektedir. Mu’tezile, Yunan felsefesinin tesiriyle bilgi kaynaklarını yeniden belirleyerek akli bütün bilgi kaynaklarının üstünde hâkim bir konuma yerleştirmiştir. Onlar aklın fizik ötesi ve ulûhiyet hakkında yeterli bir kaynak olduğunu, bu konuların akılla idrak edilebileceğini öne sürmüşlerdir. Mu’tezile’nin Ru’yetullah konusundaki katı

tevilci tutumunu anlama açısından, o dönemde renkler, ışık ve nur hakkındaki yaklaşım ve tartışmalar yol gösterici mahiyettedir. Renk, araz kabul edilmiş, buna bağlı olarak da görme hadisesini açıklamak amacıyla ışık renk midir, değil midir tartışmaları yapılmıştır. Mu'tezile mensupları görme olayını bu bağlamda ele aldıklarından Allah Teâlâ'nın görülmesiyle ilgili nasları, O'na herhangi bir araz nisbet etmemek amacıyla tevil ve inkar etmek zorunda kalmışlardır. [s. 257]

Bakış açısının hadisleri anlama konusundaki etkisine örnek olarak mesela varlık hakkındaki görüşlerinden dolayı Mu'tezile mensupları, bir çok sahih hadisi reddetmişlerdir. Onlar varlık (vücut) hakkındaki nazariyelerini cevher-araz kavramları çerçevesinde şekillendirdiklerinden ve sadece fizik alemdeki varlıkları değil, fizik ötesi alemlere ait farklı bir kısım ruhani varlıkları da bu perspektiften değerlendirdiklerinden böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onlar, bir nesnenin diğer bir nesneye dönüşmesini, niteliklerinin (araz) değişmesini, kabir hayatını, cin ve şeytanların temesülünü kabul etmemişlerdir. "Mîzan" bildiren hadisleri kabul etmemeleri de Mu'tezile'nin sahip olduğu tabiat felsefesinin bir sonucudur. [s.262-263] Zira onlar, arazların bir ağırlığının bulunmasını imkânsız gördüklerinden mîzanı, Allah Teâlâ'nın kulların amellerinin tam karşılığını vermesi, olarak tanımlayarak ilgili hadisleri tevil etmişlerdir.

Kısaca aktarmaya çalıştığımız ilgili malumatlar umarım okuyucuda kitap hakkında bir fikir hasıl etmiştir. Konuyla ilgili yapılan yorum ve değerlendirmeler ile yeri geldikçe zikredilen örnek rivayetlerin burada zikredilenlerden oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Tam istifade için ulûm'ul-hadis'in önemli dallarından biri olan müşkilü'l-hadis konusunda hazırlanan bu çalışmaya vakit ayırmaları ilgililere tavsiyemizdir.